

J. C. McKeown

Curiozități romane

POVEȘTI STRANII și
FAPTE SURPRINZĂTOARE
din istoria celui mai mare
imperiu al lumii

Traducere din limba engleză de
Gabriel Tudor

Redactare: Constantin Furtună
Tehnoredactare: Liviu Stoica
Corectură: Cristina Șerban
Design copertă: Oana Bădică

A CABINET OF ROMAN CURIOSITIES

J.C. McKeown

Copyright © 2010 by Oxford University Press, Inc.

A Cabinet of Roman Curiosities: Strange Tales and Surprising Facts from the World's Greatest Empire, First edition was originally published in English in 2010. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Editura ALL is solely responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

CURIOZITĂȚI ROMANE

J.C. McKeown

Copyright © 2021 Editura ALL

Toate drepturile rezervate.

Curiozități romane. Povești stranii și fapte surprinzătoare din istoria celui mai mare imperiu al lumii a fost publicată inițial în limba engleză în 2010. Această traducere este publicată în acord cu Oxford University Press. Editura ALL este responsabilă pentru această traducere și Oxford University Press nu își asumă nicio răspundere pentru orice erori, omisiuni, inexactități ori ambiguități din traducerea de față sau pentru orice daune ori pierderi provocate în baza acestora.

Descrierea CIP poate fi consultată la Biblioteca Națională a României, Bd. Unirii nr. 22, sector 3, cod poștal 030833, București.

ISBN 978-606-587-572-2

Grupul Editorial ALL:

Bd. Constructorilor nr. 20A, et. 3,

sector 6, cod 060512 – București

Tel.: 021 402 26 00

Fax: 021 402 26 10

www.all.ro

Editura ALL face parte din Grupul Editorial ALL.

/editura.all
allcafe.ro

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
I Viața de familie	17
II Femei	24
III Nume	33
IV Educație	49
V Armata	53
VI Romanii pe mare	68
VII Legea.....	75
VIII Agricultură.....	85
IX Medicina.....	91
X Religie și superstiții	107
XI Preocupări intelectuale	123
XII Străini	134
XIII Sclavi.....	148
XIV Animale	155
XV Spectacole	179
XVI Mâncăruri și băuturi.....	190
XVII Decadență.....	206
XVIII Edificii	215
XIX Pompeii și Herculaneum	227

XX	Toalete	232
XXI	Interzis puritanilor	242
XXII	Tempus fugit.....	248
XXIII	Regi, consuli și împărați.....	253
	<i>Glosar</i>	291

Prefață

Romanii ne-au lăsat mai multe informații despre ei înșiși decât ne-a lăsat, până în vremurile recente, orice altă societate occidentală. Cele mai multe cărți despre Roma Antică cern și cântăresc acest material pentru a prezenta o imagine cât se poate de coerentă și precisă a vieții și gândirii dintr-o perioadă de care ne despart două mii de ani. Pentru o asemenea sarcină sunt necesare o abilitate și o subtilitate extraordinare, întrucât foarte adesea nu dispunem decât de o viziune opacă și parțială a contextului larg în cadrul căruia trebuie să judecăm aceste dovezi care ne-au parvenit.

Dar volumul de față nu este o astfel de carte. În esență, ea este o colecție de observații despre Roma Antică, în cea mai mare parte adunate direct din texte romane și grecești care mi-au stârnit atenția ca fiind interesante, curioase sau, pur și simplu, amuzante și care sper că îi vor atrage și pe alții în același mod. Nu sunt un expert în istoria antică și rareori am îndrăznit să exprim vreo opinie privind validitatea, intenția sau importanța afirmațiilor făcute de scriitorii greci sau romani citați în carte. Întâmplător, personal cred că e greu de crezut că un pește de o palmă a putut ține în loc nava-amiral a lui Marcus Antonius în timpul bătăliei de la Actium, că Milano a fost întemeiat deoarece un porc lănos a fost zărit pe viitorul amplasament al orașului, că pasărea phoenix apare o dată la cinci sute de ani, că atingerea nărilor unei măgărițe cu

buzele te poate scăpa de strănut sau de sughiț, că sosul de pește este un tratament eficient împotriva mușcăturilor de crocodil sau că vreun împărat roman a avut înălțimea de 260 de centimetri. Am mari suspiciuni că țăpii ar respira prin urechi și că ar exista în Marea Baltică insule populate de oameni care au urechi atât de mari, încât își învelesc trupurile cu ele și nu mai au nevoie de haine. Nu port un bot și vârfuri de urechi de șoarece ca amuletă pentru alungarea febrei și nici nu știu precis cum ar putea pune cineva cercei unei murene.

Nu toate materialele prezentate în această carte sunt chiar așa de bizare. Mi se pare că ar merita remarcat faptul că un gladiator putea câștiga mai mulți bani ieșind învingător într-o singură luptă decât câștigau majoritatea învățătorilor din școlile romane într-un an; această informație ar putea invita la comparații cu veniturile disproporționate ale unui antrenor de fotbal și ale unui profesor care lucrează la același liceu. Când un dictator și mâna sa dreaptă au fost însărcinați să facă față unei situații de urgență națională, un chițcan a fost auzit chițăind, iar acest semn rău i-a obligat pe aceștia să cedeze comanda; unii cititori ar putea fi șocați de diferența față de actualele metode de numire în posturi militare cheie. Cleopatra a băut o perlă de neprețuit pentru a câștiga un pariu cu Marcus Antonius; acest gest poate părea cu atât mai superb când îl punem în contrast cu tristul capriciu modern de a mânca deserturi ornamentate cu foiță de aur și de a bea cocktailuri conținând diamante evaluate cu grijă. După ce și-a asasinat fratele mai mic, cu care împărțise puterea, un împărat a distrus toate imaginile în care era prezent acesta și i-a șters numele din toate documentele publice; nu așa încerca și Marele Frate orwellian să controleze gândirea? Această carte nu încearcă prea des să facă analogii moderne de acest gen.

Materialul are o ordine superficială (subiecte, personalități sau perioade istorice asupra cărora se aruncă o privire specială), dar acest principiu de aranjare nu este respectat constant și nici nu este important. Nu există un fir roșu de urmărit pe măsură ce cartea se dezvăluie în fața cititorului; aproape fiecare intrare din fiecare capitol poate fi citită de sine stătător. Din această perspectivă, mă bazez pe un precedent clasic. Așa cum spune Aulus Gellius în prefața *Noptilor attice* – o colecție aleatorie de fapte, anecdote și discuții abordând o fermecător de amplă și imprezvizibilă varietate de subiecte –, „am prezentat materialul în același mod întâmplător în care l-am cules; adică, indiferent ce lucruri am citit în vreo carte grecească sau latină, indiferent ce lucruri am auzit și mi s-au părut demne de a fi reamintite, când a apărut ceva ce mi-a captivat fantezia, am și notat, fără să mă preocup de vreun sistem și de vreo ordine“.

Informațiile despre Roma Antică au ajuns la noi prin intermediul vestigiilor materiale, ca edificii, monede, vase și alte asemenea artefacte folosite în viața de zi cu zi, dar și – într-un mod mult mai semnificativ – prin textele scrise. Latina și greaca sunt singurele limbi antice europene care nu doar că sunt cunoscute și azi, dar și binecuvântate cu un larg spectru de texte scrise care s-au păstrat până în timpurile noastre, de la poezie la istorie, de la tratate legale, medicale, științifice sau tehnice la inscripții și graffiti. Deși epoca clasică a literaturii grecești era încheiată înainte ca majoritatea grecilor să fi auzit măcar de Roma și deși romanii nu au reușit niciodată să-i egaleze pe greci în privința cantității producției lor literare, cele mai multe texte grecești păstrate până azi au fost scrise după cucerirea romană și foarte multe dintre acestea oferă mai multe informații despre lumea romană decât despre viața din orașele-state grecești. Prin urmare, nu

este deloc surprinzător faptul că autori greci, precum istoricii Polibiu, Plutarh și Cassius Dio, geograful Strabon și medicul Galen sunt citați atât de des în această carte.

Aceeași poveste a fost adesea păstrată în câteva versiuni diferite. Mă refer fie la cea mai cunoscută sursă, fie la cea mai coerentă sau, pur și simplu, la paragraful în care s-a întâmplat să o observ. În mod frecvent, pentru a evita aglomerarea textului și pentru a mă asigura că niciun cititor nu va presupune că lucrarea de față are pretenții academice, nu citez deloc sursele. Când autorii antici sunt citați direct, acest fapt este indicat fie prin litere cursive, fie prin ghilimele de citare. Asemenea citate nu ar trebui însă luate *ad literam*: detaliile irelevante în privința ideii evidențiate sunt adesea omise, iar uneori sunt adăugate informații suplimentare pentru clarificarea contextului.

Cartea a fost la început o colecție aleatorie de scurte fragmente de text, citate direct din autorii antici, adunate inițial pentru a însoți exercițiile online din cadrul cursului meu introductiv de latină, *Latina clasică* (Hackett Publishing Company, 2010). Însușirea vocabularului și a formelor cuvintelor reprezintă o parte necesară a învățării limbii, dar, uneori, această etapă poate fi mai curând plictisitoare. Pentru a-i recompensa pe studenții care își făceau exercițiile online, de fiecare dată când un fișier era deschis, apărea un nou citat. Acest principiu este sănătos și are un bun model clasic: marele poet și filosof epicureic Lucrețiu declară că va încerca să-și facă mai digerabile lecțiile lui dificile oferindu-le o aparență de farmec poetic, așa cum medicii păcălesc copiii să bea medicamentele amare ungând buza paharului cu miere (*Despre natura lucrurilor* 1.933-950). Din nefericire însă, de îndată ce exercițiile au fost postate online, studenții mi-au spus că preferau să dea click pe citate decât să rezolve

exercițiile. Făcând citatele disponibile în această carte, sper că am mai redus din această tentație.

Nu-chiar-așa-de-marele filosof-poet epicureic Horațiu afirmă, într-o expresie devenită faimoasă, că deși romanii au cucerit Grecia, în termeni intelectuali, grecii au fost aceia care i-au cucerit pe nesofisticații invadatori și au adus artele lor în necivilizatul Latium (*Graecia capta ferum victorem cepit, et artes/intulit agresti Latio* [Epistole 2.1.156f.]). Însă romanii au avut și ei o excelentă tradiție literară, aproape necunoscută printre greci: obiceiul de a dedica fiilor (și mai niciodată fiicelor) lor cărți. Cato, Cicero, Livius, Seneca cel Bătrân, Quintilian, Apuleius, Macrobius și chiar Sfântul Augustin se înscriu în această îndelungată și distinsă tradiție și aproape toți exprimă speranța practică, tipic romană, că destinatarii dedicațiilor vor găsi lucrarea utilă în viață. Aspir la puțină originalitate dedicând volumul de față nu doar celor doi fii ai mei, Matthew și Mark, ci și celor două fiice vitrege, Stevie și Annie, cu îndrăzneța speranță deloc romană că îl vor găsi amuzant.

Poeții n-au ezitat niciodată să-și etaleze propria măreție, recunoscând cu modestie că inspirația le venise totuși de la Apollo, zeul poeziei, și de la Muze. (Ovidiu constituie o excepție notabilă, el declarând la începutul *Artei iubirii*, un manual de seducție, că poemul nu este de inspirație divină, ci bazat pe propriile lui experiențe amoroase.) Pe de altă parte, autorii romani rareori le-au mulțumit direct prietenilor de la care au primit sfaturi sau critici vizând îmbunătățirea creației lor. Este ceva remarcabil, dat fiind faptul că *recitatio* era o instituție importantă a vieții intelectuale romane; recitarea operei lor în fața unui grup de prieteni oferea autorilor oportunitatea de a primi critici înaintea publicării. În societatea romană erau numeroase lucruri în neregulă și o asemenea aparentă lipsă de curtoazie nu era nici pe departe cea mai serioasă hibă a ei, dar

niciun autor din zilele noastre nu ar dori să urmeze exemplul antic. Nu pot pretinde că am avut o epifanie a lui Apollo sau a muzelor, dar, deși nu am recitat nimănui vreun fragment din această carte, sunt foarte bucuros să-mi manifest gratitudinea față de mulți prieteni pentru sfaturile și criticile lor pertinente. Linda Alston, William Aylward, Jeffrey Beneker, Sabine Gross, Danielle Kleijwegt, Arthur McKeown, Richard Miles, Silvia Montiglio, David Potter, Alison Siddall, Richard Talbert, Andrew Wallace-Hadrill și Sophie Zermuehlen m-au ajutat enorm cu sfaturile și opiniile lor pertinente.

Îi sunt deosebit de recunoscător Debrei Hershkowitz, nu doar pentru sugestiile răbdătoare, făcute cu mult umor, pentru îmbunătățirea modului în care este prezentat materialul, dar și, poate mai semnificativ, pentru că m-a convins că numeroase paragrafe din autori antici pe care eu le găseam fascinante nu aveau să fie la fel de apreciate și de altcineva; fără prea mare trageră de inimă, am scos multe asemenea citate și am recunoscut, strângând din dinți, că, așa cum spune Ovidiu în epigrama din prefața celei de-a doua ediții a *Amorurilor* sale, mult prescurtată, „chiar dacă nu vei simți prea multă plăcere citind această carte, cel puțin ea nu va mai fi atât de plictisitoare acum, când atât de multe pagini din ea au fost îndepărtate“.

Sunt deosebit de îndatorat soției mele, Jo, care nu doar că m-a ajutat dincolo de orice limită rezonabilă la pregătirea cărții, ci a și ascultat interminabilele și nedeterminatele speculații despre cum ar fi putut soldații să se pomenească față în față cu urși în tunelurile de asediu sau cum se simțeau membrii uneia dintre principalele familii romane când moneda lor sacră refuza să mănânce ori despre cum reușeau romanii să se prezinte la întâlniri, de vreme ce întregul oraș avea un singur cadran solar, și acela prost calibrat.

În fine, este o mare plăcere pentru mine să recunosc ajutorul constant și îndrumarea aducătoare de liniște pe care le-am primit din partea lui Stefan Vranka, Deirdre Brady și Christine Dahlin, de la Oxford University Press, în pregătirea pentru tipar a acestui *opusculum* mai degrabă bizar.

I

Viața de familie

mater dicitur quod exinde efficiatur aliquid.

mater enim quasi materia

Mater înseamnă „mamă” deoarece aceasta este sursa din care lucrurile sunt produse, căci mater („mamă”) este ca și cum ar fi materia.

Sf. Isidor, *Etimologii* 9.5.6

*Romulus s-a asigurat că orașul lui va fi mare și bine populat, cerându-le locuitorilor să crească toții fiii care li se nășteau, dar și prima fiică născută. El a interzisuciderea oricărui copil mai mic de trei ani – cu excepția celor născuți cu diformități. În asemenea cazuri, el permitea abandonarea pruncului, cu condiția ca părinții să-l fi arătat mai întâi la cinci vecini și să fi obținut acordul lor (Dionysius din Halicarnas, *Antichități romane* 2.15.1).*

Numa Pompilius, al doilea rege al Romei, a fost lăudat pentru corectarea legii care permitea taților să-și vândă fiii în sclavie. *El a acordat imunitate fiilor căsătoriți, câtă vreme tatăl*

mirelui și cel al miresei aprobaseră mariajul, căci el considera necinstit ca o femeie care se căsătorește cu un om despre care credea că este liber să descopere că de fapt va trăi alături de un sclav (Plutarh, Viața lui Numa 17).

O căsătorie poate fi aranjată chiar și când părțile sunt absente. Aceasta este o situație frecventă (Iustinian, Digeste 23.1.4). Ulterior, legea a fost amendată cu următoarea adăugire: câtă vreme căsătoria este aranjată cu cunoștința părților absente sau cu acordul lor ulterior (23.1.5).

Cerințele privind vârsta pentru încheierea unei logodne nu sunt la fel de stricte pe cât sunt pentru o căsătorie propriu-zisă. Prin urmare, o logodnă poate fi aranjată chiar și la o vârstă foarte fragedă, cu condiția ca ambele părți să înțeleagă ce se întâmplă: adică ele trebuie să aibă vârsta de cel puțin șapte ani (Iustinian, Digeste 23.1.14).

Mariajul este alăturarea dintre un bărbat și o femeie, într-un parteneriat încheiat pe viață, în concordanță cu legile umane și divine (Iustinian, Digeste 23.2.1). Se consemnează că timp de aproape cinci sute de ani după fondarea Romei, nici în oraș, nici în Latium nu au existat procese sau alte acțiuni privitoare la zestre, deoarece nu au existat divorțuri (Aulus Gellius, Noții attice 4.3.1). În textele de legi romane există însă foarte mult spațiu dedicat actelor juridice referitoare la divorțuri.

Un bărbat putea obține ușor divorțul dacă el accepta să-i înapoieze zestrea soției. Pur și simplu, el trebuia să recite

străvechea formulă *tuas res tibi habeto* („Ia-ți lucrurile tale cu tine“).

Dacă un bărbat nu-și ia o amantă și oferă regulat bani soției altuia, toate femeile măritate îl privesc ca pe un om jalnic, dependent de practici rușinoase, și ca pe un vânător de sclave. [...] Niciun bărbat nu se căsătorește decât luându-i nevasta altuia. [...] Ar putea fi divorțul ceva dizgrațios când toate femeile se căsătoresc doar pentru a păstra interesul amantilor lor? Abstenența sexuală este privită drept o dovadă de urâțenie. Ce femeie este atât de jalnică, atât de urâtă, încât să se mulțumească doar cu doi amanți? Orice femeie care nu știe că faptul că are un singur amant se numește „mariaj“ este privită ca stupidă și învechită (Seneca, Despre beneficii 1.9, 3.16).

În calitatea sa de cenzor, având responsabilitatea de a apăra moralitatea tradițională, Cato cel Bătrân (234–149 î.Hr.), a exclus un membru al Senatului din acest for pentru vina de a-și fi sărutat soția în plină zi, în fața fiicei sale. El a pretins că nu își îmbrățișa soția decât după tunetele puternice, care o speriau, adăugând însă că era bucurios când tuna (Plutarh, *Cato cel Bătrân* 17).

Cato cel Bătrân a lăudat un tânăr când l-a văzut ieșind dintr-un bordel, deoarece știa că asta înseamnă că tânărul va lăsa în pace soțiile altor oameni. Dar, când l-a văzut ieșind din bordel și în alte dăți, i-a spus: „Tinere, te-am lăudat că vii aici din când în când, dar nu că locuiești aici“ (comentatori antici despre Satirele lui Horațiu 1.2.31).

Când o femeie a vizitat-o și i-a arătat bijuteriile ei, Cornelia, cea mai frumoasă femeie din Roma acelor timpuri, mama Gracchilor, a ținut-o de vorbă până când copiii ei s-au întors de la școală și atunci i-a spus: „Ei sunt bijuteriile mele“ (Valerius Maximus, *Fapte și maxime memorabile* 4.4).

Nu vezi cât de diferit își tratează tații și mamele copiii? Tații le poruncesc să se scoale devreme, pentru a-și îndeplini obligațiile casnice; chiar și în vacanțe, ei nu le permit să trândăvească, ci storc sudoare și uneori lacrimi din ei. Mamele, în schimb, își răsfășă copiii ținându-i în poală și încearcă să-i protejeze, ferindu-i de tristețe, lacrimi și muncă grea (Seneca, *Despre providență* 2).

Cei mai buni aruncători cu praștia veneau din insulele Baleare, unde mamele nu le dădeau copiilor lor voie să mănânce până ce aceștia nu puteau nimeri cu o piatră azvârlită cu praștia tîpsia cu mâncare (Vegetius, *Despre problemele militare* 1.16). Denumirea insulei era asociată cu termenul grecesc βάλλειν (*ballein* – „a arunca“) (Diodorus Siculus, *Biblioteca* 5.17).

Dacă ne-am izbit vreodată de o stâncă atunci când eram copii, intrând în ea cu gura deschisă, dacădaca noastră nu bătea stâncă, în loc să ne dojenească pe noi? Dar cu ce greșise stâncă? Ar fi trebuit să se dea la o parte din calea noastră, din cauza prostiei noastre copilărești? (Epictet, *Discursuri* 2.19.4).

